

LIBRIS

După 1990, Vasile Dem. Zamfirescu s-a remarcat prin efortul și reușita de a-și grupa activitățile în jurul unui singur scop: promovarea psihanalizei în cultura română. Din 1990 a predat psihanaliza la mai multe facultăți din București, transmițând mai multor generații de studenți cunoștințe despre inconștient, fie în forma psihologiei inconștientului, fie în forma filosofiei inconștientului. Cărțile noi publicate în ultimii ani s-au hrănit din activitatea de profesor: **Introducere în psihanaliza freudiană și postfreudiană și Filosofia inconștientului**. Începând cu 1994, coordonează la Editura Trei, al cărei cofondator este, colecția „Biblioteca de psihanaliză”, care include operele lui Freud (17 volume) și Jung (în prezent, 20 volume). În 1997 a devenit, ca practicant al psihanalizei, membru titular al International Psychoanalytical Association, cea mai veche asociație profesională internațională de gen. Din același an funcționează ca psihanalist formator și supervisor al Societății Române de Psihanaliză, printre ai cărei membri fondatori se numără. Din 2010 este formator și supervisor recunoscut de Colegiul Psihologilor din România, iar din 2012 este cofondator și președinte al Asociației Insight — Asociația pentru promovarea psihanalizei teoretice și clinice.

vasile dem.
zamfirescu

SERIE DE
AUTOR

3
TREI

Cuprins

Cuvânt-înainte la ediția a treia	13
Cuvânt-înainte la volumul întâi	15
Cuvânt-înainte la volumul al doilea	17
I PRELIMINARIILE LA	
O FILOSOFIE A INCONȘTIENȚULUI	19
1. <i>Este posibilă o filosofie a inconștientului?</i>	21
1.1. Cultura filosofică a lui Freud	25
1.2. Filosofia tradițională și perspectiva inconștientului	31
2. <i>Ideea și conceptul de inconștient în istoria filosofiei</i>	33
3. <i>Inconștientul în psihanaliză</i>	50
3.1. Factualitatea teoriei freudiene	50
3.2. Conținuturile inconștientului și structura psihicului. Natură și cultură în psihanaliză	63
4. <i>Filosofie și psihanaliză. Tur de orizont contemporan</i>	73
4.1. Psihanaliza — obiect al teoriei și filosofiei științei	75
4.2. Evidențierea și fructificarea implicațiilor filosofice ale psihanalizei	79
4.3. Psihanaliza filosofiei	87

II IMPURITATEA SPIRITULUI:	
PSIHANALIZA CA HERMENEUTICĂ	93
1. <i>Hermeneutică și filosofie</i>	95
2. <i>Hermeneutica psihanalitică și relația spirit-suflet</i>	99
3. <i>Principiile hermeneuticii psihanalitice</i>	111
4. <i>Spiritul inconștient și problema psihologismului</i>	114
5. <i>Actul ratat și cogito-ul cartezian. Problema subiectului</i>	118
6. <i>Interpretarea visului – paradigmă a hermeneuticii psihanalitice. Dorința</i>	132
7. <i>Hermeneutica simptomului nevrotic. Dorința și legea</i>	148
7.1. Complexul Oedip în isterie	153
7.2. Sensul fobiei micului Hans	154
7.3. Nevroza ca negativ al perversiunii	158
7.4. Complexul Oedip în nevroza obsesională	159
7.5. Nevroza și condiția umană	167
8. <i>De la psihologia inconștientului la estetică: Witz-ul</i>	168
8.1. Plăcerea estetică	177
9. <i>Estetica psihanalitică: complexul Oedip în literatură</i>	180
9.1. Straniul și complexul Oedip	183
9.2. Hamlet și Oedip	187
9.3. De la Frații Karamazov la Totem și tabu	191
9.4. Paradigma literară a psihanalizei: Oedip rege	194
9.5. Romanul, gen oedipian?	199
10. <i>De la psihanaliza religiei la religia psihanalitică. Freud și Jung</i>	204

10.1. Nevroză, artă, religie	216
10.2. Religie și dorință	221
10.3. Elemente religioase în psihanaliză	226
11. <i>Impuritatea moralei: resentment și morală</i>	228
11.1. Fenomenologia și psihologia resentimentului	231
11.2. Sociologia resentimentului	237
11.3. Valorizarea produselor culturale ale resentimentului	249
12. <i>Psihanaliza spiritului științific</i>	252
12.1. Inconștientul personal și științele naturii	254
12.2. Inconștientul colectiv și științele naturii	267
12.3. Calea spre obiectivitate în științele omului	280
13. <i>Hermeneutica psihanalitică – propedeutică la spiritul liber</i>	291
III ANTROPOLOGIA PSIHANALITICĂ	295
1. <i>Psihanaliza ca hedonism</i>	298
1.1. Sexualitatea infantilă sau plăcerea ca scop în sine	306
1.2. Scurt excurs despre anaclisis	311
1.3. Paradigma sexualității infantile	313
1.4. Mica pubertate	319
1.5. Dublul început al vieții sexuale	321
1.6. Dovezi indirecte despre existența sexualității infantile	322
1.7. Este copilul un „pervers polimorf“?	324
1.8. Fundamentul biologic al sexualității infantile	326
2. <i>Hedonismul în istoria filosofiei. O parafrază marcusiană</i>	331

2.1. Locul psihanalizei	337
3. Freud – critic al culturii	338
3.1. Restrângerea plăcerii sexuale	343
3.2. Reprimarea agresivității ca sursă de neplăcere	348
3.3. Critică și conformism	351
3.4. Este posibil un principiu nerepresiv al realității? O altă parafrază marcusiană	354
4. De la antropologie la ontologie: Eros și Thanatos	361
4.1. Erosul sau pulsunile vieții	365
4.2. Thanatosul – un instinct „filosofic“?	367
4.3. Confruntarea dintre Eros și Thanatos ca fundal al vieții	373
5. Desexualizarea psihanalizei sau teoria relației cu obiectele ca psihanaliză a socialității.	
Glose la o lucrare de sinteză	376
5.1. Schimbare de paradigmă în psihanaliză?	376
5.2. Margaret Mahler sau eșecul armonizării celor două teorii	380
5.3. Teoria celor doi factori – o soluție echilibrată	382
5.4. O poziție radicală – renunțarea la teoria instinctelor	386
5.5. O nouă viziune asupra omului?	388
IV NOOLOGIA ABISALĂ	391
1. Freud și „inconștientul de sus“	393
1.1. Formarea Supraeului	403
1.2. În căutarea originarului: Supraeul precoce	417

1.3. Morala inconștientă și morala conștientă	420
1.4. Maturitatea morală	430
1.5. Comunismul și infantilizarea morală	434
2. Spiritul inconștient ca arhetip la C.G. Jung	435
2.1. Premise filosofice: psihologia analitică sau a complexelor ca noologie abisală	435
2.1.1. Dimensiunea arhetipală a moralei: a priori-ul jungian	437
2.1.2. Excurs: o perspectivă lamarkistă asupra formării arhetipurilor	443
2.1.3. A priori formal sau material?	450
2.1.4. Între psihologism și misticism: problema reduționismului	455
2.1.5. Spirit, suflet, corp	464
2.1.6. Metapsihologia jungiană	471
2.2. Principii și metode pentru cunoașterea spiritului inconștient	473
2.3. În lumea spiritului inconștient	487
2.3.1. Caracteristicile arhetipurilor – o încercare de sinteză	488
2.3.2. Un inventar al arhetipurilor tipice și atipice	498
2.3.2.1. Arhetipuri sau existențiale?	499
2.3.2.2. Arhetipuri neîncadrabile	504
2.3.2.3. Câteva arhetipuri tipice	510
2.4. Simbolul – vehicul al arhetipurilor	517
2.4.1. Relația Freud-Jung sau contradicția unilaterală	522
2.4.2. O ilustrare: simbolurile geometrice ale Sinelui	530

2.5. Domeniile de manifestare ale arhetipurilor	544
3. De la arhetipuri la factori stilistici	553
3.1. Psihanaliză, publicistică, dramaturgie	554
3.2. Filosofia culturii ca noologie abisală	561
3.3. Arhetipuri și factori stilistici	573
3.4. De la transcendental la transcendent	577
3.5. Manifestare simbolică și personanță	578
Bibliografie	582

Cuvânt-înainte la ediția a treia

Au trecut zece ani de la publicarea primului volum și șapte ani de la publicarea celui de-al doilea volum al acestei cărți. Are sens o a treia ediție, m-am întrebat, chiar dacă primele două, în tiraje de carte de specialitate, sunt epuizate? Am răspuns afirmativ, nu numai din motive ținând de peisajul cultural actual, în care cărțile dedicate psihanalizei rămân rare. Dorința de a reuni cele două volume într-unul singur, așa cum era firesc, a jucat și ea un rol important. De asemenea, câteva clarificări, care s-au produs lent, mi-au permis să renunț la ideea unui capitol sau chiar a unui volum special dedicat epistemologiei psihanalizei, ceea ce a grăbit tipărirea ediției „definitive”. Atât practicarea psihanalizei, cât și contactul permanent cu literatura psihanalitică recentă m-au convins că disciplina întemeiată de Freud este o hermeneutică, și nu o știință a naturii. Asumarea acestui statut, cu toate pierderile pe care le presupune, mi-a oferit liniștea de a mă bucura de libertățile interpretării.

Principala constrângere pe care mi-am impus-o a fost de a verifica dacă, într-adevăr, cartea de față se menține în perimetrul filosofiei, fără derapaje psihologice. Rezultatul verificării fiind mulțumitor, am pus-o din nou pe lume cu sentimentul că are un loc al-ei și cu gândul că ar fi obținut aprobarea lui Constantin Noica.

4 ianuarie 2009

1. Este posibilă o filosofie a inconștientului?

Deși în istoria filosofiei există o carte intitulată semnificativ *Philosophie des Unbewußten* (1869) (*Filosofia inconștientului*), scrisă de Eduard von Hartmann, carte suficient cunoscută și discutată în epocă, reluarea aceleiași teme spre sfârșitul secolului al XX-lea, la mai bine de o sută de ani de la încercarea similară anterioară, are nevoie de legitimare teoretică. Atât motive conjuncturale, superficiale, cât și motive profunde, esențiale o fac necesară.

Mai întâi, în cultura română, dominată de ideologia comunistă timp de aproape o jumătate de secol, ideea de inconștient a fost eliminată din câmpul reflexiei oficiale în numele unui pretins raționalism. Atât încercările filosofice dedicate acestei teme, foarte numeroase în Occident, cât și orientările psihologice abisale derivate din freudismul inițial au rămas în afara conștiinței filosofice în condițiile interzicerii lor exprese.

Literatura occidentală dedicată problemei, literatura care continuă să fie accesibilă fragmentar și oarecum aleatoriu cercetătorului român, nu conține o lucrare totalizatoare de tipul celei scrise de Eduard von Hartmann. Cercetările occidentale, care stau, chiar în domeniul

filosofiei, sub semnul specializării, se concentrează de obicei asupra unui singur autor, fie el Freud, Jung sau Lacan, nepropunându-și o sinteză a implicațiilor filosofice proprii orientărilor psihanalitice.

În al treilea rând, în raport cu reperul (sau modelul) menționat inițial, lucrarea de față nu operează doar cu mijloace filosofice. Ea își propune să prelucreze, din perspectiva filosofiei, cunoștințe provenind din domenii care se revendică de la știință. Dacă pretenția emisă de Freud și unii epistemologi contemporani că psihanaliza aparține științelor naturii s-ar dovedi îndreptățită, atunci s-ar pune întrebarea în ce mod psihanaliza ca ramură a științei poate alimenta o filosofie.

Oricum ar fi, problema esențială, în funcție de care răspunsul la celelalte întrebări contează sau nu, este însăși posibilitatea principială a unei filosofii a inconștientului. Dacă filosofia este spirit întors asupra spiritului (C. Noica), atunci problema posibilității unei filosofii a inconștientului poate fi reformulată în felul următor: se ocupă într-adevăr filosofia inconștientului de spirit? Dacă un astfel de demers, alimentat, în cazul prezentei cărți, de psihologiile abisale, ar reduce spiritul la regiunea sufletului, atunci faptul că s-ar intitula pretențios „filosofia inconștientului“ nu i-ar schimba natura. Cu alte cuvinte, există în psihanaliză ca teorie a inconștientului pasaje care pot da seama nepsihologist de spirit*, de acel noi din fiecare eu, sau măcar implicații care pot fi fructificate din această perspectivă?

* Deși o parte a filosofiei contemporane a renunțat la utilizarea termenului „spirit“, fie sub influența marxismului, care îi preferă termenul „conștiință socială“, așa cum s-a întâmplat și în cultura României comuniste, fie sub influența filosofiei analitice, care îl respinge pe motiv că nu poate fi definit univoc, lucrarea de față, considerându-l consubstanțial filosofiei, îl va folosi în accepția concordantă pe care i-o conferă câțiva importanți gânditori, și anume aceea de cultură. La Dilthey, care preia ideea de spirit obiectiv de la Hegel, cuprinsul spiritului include

Răspunsul meu la această întrebare este fără ezitare afirmativ și se bazează pe dezvoltările de care cititorul va lua cunoștință parcurgând capitolele următoare. Pe de o parte, psihanaliza ca hermeneutică aplicată culturii, documentează inconfundabil *impuritatea spiritului*. Spre deosebire de filosofia tradițională și mai ales spre deosebire de idealismul german, care consideră puritatea spiritului ca subînțeleasă, hermeneutica psihanalitică întâlnește poziția lui Nietzsche, care afirmă impuritatea funciară a spiritului. Chiar dacă filosofia inconștientului, în ipostaza de demers care demonstrează, cu ajutorul psihanalizei, impuritatea spiritului, ar pune la îndoială independența sa genetică, autonomia funcțională îi este dincolo de orice îndoială. Iar această autonomie este cu atât mai mare cu cât spiritul își cunoaște și asumă impuritatea. Nietzscheana idee a spiritului liber primește în filosofia inconștientului temeuri noi, mai solide.

Pe de altă parte, o a doua idee esențială a filosofiei inconștientului este ideea *spiritului inconștient*. Dincolo de diferențele dintre Freud și Jung sau Blaga, diferențe care în mai mult de gradul de claritate al conștiinței filosofice, la fiecare dintre ei întâlnim într-o formă sau alta ideea sau chiar noțiunea de spirit inconștient. La Freud, acesta e numit Supraeu și se formează în ontogeneză, în timp ce la Jung vom întâlni termenii de inconștient colectiv și arhetip, iar la Blaga pe cel de factori stilistici. Deși incertă în detaliile sale, proveniența spiritului inconștient este, în optica jungiană sau blagiană, de natură supraindividuală.

limba, familia, societatea, statul, dreptul, arta, religia. Pentru Nicolai Hartmann, voința, acțiunea, valorile, dreptul, morala, religia, arta țin de spirit¹. În sfârșit, Karl R. Popper înțelege prin „lumea 3“ produsele minții umane autonome pentru că sunt obiective în raport cu procesele psihice („lumea 2“), adică „arhitectura, arta, literatura, muzica și, probabil, cel mai important lucru, științele exacte și disciplinele umaniste“², ceea ce nu înseamnă altceva decât spirit.

Din unghiul de vedere al filosofiei tradiționale, pentru care spiritul este indisolubil asociat conștiinței, răspunsul la întrebarea de mai sus nu poate fi decât negativ. Ca ilustrare paradigmatică pentru identificarea spiritului cu conștiința, altfel spus a spiritului pur și simplu cu spiritul conștient, poate fi citat un pasaj din *Filosofia spiritului* a lui Hegel; „Spiritul însă are puterea să se mențină în contradicție și deci în durere, atât împotriva răutății, cât și a nenorocirii. De aceea, logica obișnuită se înșală când socotește că spiritul este ceva ce exclude total de la sine contradicția. Dimpotrivă, orice conștiință conține o unitate și o separație, prin urmare, o contradicție...”³

Pe o poziție identică se situează, peste timp, cunoscutul reprezentant al filosofiei vieții Ludwig Klages în nu mai puțin cunoscuta sa carte *Der Geist als Widersacher der Seele* (*Spiritul ca adversar al sufletului*). Iată un pasaj semnificativ: „Așa cum, în purtătorul vieții, trăirea se leagă de trăire și, datorită trăirii, sufletul care trăiește cu imaginea trăită, conștiința purtătorului vieții înseamnă seria actelor strict momentane ale spiritului”⁴. Echivalarea spiritului cu conștiința înregistrată și de Nicolai Hartmann în *Das Problem des geistigen Seins* (*Problema existenței spirituale*) ca fiind caracteristică nu numai psihologismului, ci și „teoriilor idealiste”, trimite la o problemă care, din păcate, nu poate fi tratată aici fără riscul de a pierde firul principal al discuției, și anume la relația filosofiei cu psihologia. S-ar părea că, în cea mai mare parte, filosofia a fost construită *tacit* pe teza fundamentală a psihologiei conștiinței: psihicul = conștiință. Chiar Hartmann, care disociază spiritul de conștiință — nu orice existență spirituală este conștiință, în acest caz încadrându-se creația și receptarea artistică, înțelegerea intuitivă, gândirea

intuitivă, raționamentul intuitiv, după cum nu oricărui act conștient îi revine atributul spiritualității (inteligenta care rămâne în slujba nevoilor vieții și pe care o întâlnim și la animalele superioare) — admite, ca o reminiscență a poziției de care se detașează, că „Bewußtsein gehört irgendwie zum Geiste“, ceea ce înseamnă că, într-un fel, conștiința ține de spirit.⁵

Important pentru scopul pe care mi l-am propus este faptul că situarea (necritică) a filosofiei pe pozițiile psihologiei conștiinței a generat conflictul, care se perpetuează în diferite forme de o sută de ani, între filosofie și psihanaliză, anul 1895 marcând, prin *Studii despre isterie* de Breuer și Freud, nașterea psihanalizei. Același conflict va deveni manifest și în România ultimului deceniu al secolului XX, pe măsură ce cărțile de psihanaliză vor deveni tot mai numeroase, ocupându-și locul cuvenit în conștiința teoretică a epocii.

Dacă filosofia dominantă, construită pe premisa identității psihicului cu conștiința, este prin definiție antipsihanalitică, la rândul ei, psihanaliza, axată pe ideea de inconștient, se opune filosofiei conștientaliste. Faptul iese clar în evidență în suficient de numeroasele referiri ale lui Freud la filosofie, minuțios înregistrate de Paul-Laurent Assoun în cartea *Freud, filosofia și filosofii*⁶.

1.1. Cultura filosofică a lui Freud

Înainte de a prezenta sintetic atitudinea întemeietorului psihanalizei față de filosofia conștientalistă, mă pot întreba în ce măsură Freud deține un minim de competență în domeniu, care să confere opiniei sale un anumit grad de asigurare. Deși atitudinea lui Freud față

de filosofie este clar ambivalentă, declarațiile de adeziune entuziastă din tinerețe fiind urmate, la maturitate, de afirmații din care reiese dezinteresul său programatic pentru aceeași filosofie, un lucru este indiscutabil: în formația sa universitară, Freud a luat contact cu filosofia la cel mai înalt nivel, continuând după aceea lecturile filosofice, la care se referă în repetate rânduri în opera sa.

În timpul studiilor la Facultatea de Medicină din Viena, Freud are șansa de a fi inițiat în filosofie de nimeni altul decât Franz Brentano. În semestrul de iarnă al anilor 1874–1875, frecventează „reuniunile de lectură” în cadrul cărora Brentano își introduce studenții în reflecția filosofică și istoria filosofiei. De asemenea, Freud studiază în 1875 cursul de logică aristotelică ținut tot de Brentano. Paul-Laurent Assoun consideră că tendința întemeietorului psihanalizei de a îmbina cercetarea empirică cu exigența speculativă și-ar avea originea tocmai în întâlnirea cu Brentano.

Referințele filosofice în opera lui Freud sunt numeroase și de tipuri diferite. Paul-Laurent Assoun trece în revistă trei tipuri: referința negativă, referința euristică și referința legitimantă. Obiectul referinței negative este filosoful Vaihinger, pe care Freud îl alege ca prototip de condamnat al iluzionismului filosofic. Prin referința euristică, Freud utilizează, în câmpul psihanalizei, definiții filosofice pe care le consideră lămuritoare. Astfel, în eseu dedicat analizei straniului, Freud preia definiția pe care Schelling o dă fenomenului: „tot ceea ce trebuia să rămână ascuns, secret, dar s-a manifestat”. În sfârșit, referința legitimantă apelează la conceptul filosofic ca o anticipare a teoretizărilor psihanalizei. Astfel, pentru conceptul de inconștient, Freud îl invocă drept precursor pe

Lipps, iar pentru conceptul de complex Oedip, pe Diderot, care, în *Nepotul lui Rameau*, vorbește *avant la lettre* de constelația afectivă descoperită mai târziu de psihanaliză. Imperativul categoric kantian e văzut ca o teoretizare anticipativă a tabuului oedipian, a cărui expresie sublimată este. Plotin e desemnat drept precursor al definiției psihanalitice a visului ca realizare a unei dorințe.

Dintre filosofii importanți, Freud îl cunoaște pe Platon, a cărui operă o folosește ca referință legitimantă. În *Dincolo de principiul plăcerii*, eseu prin excelență speculativ, Freud utilizează într-o formă prelucrată din perspectiva propriilor idei mitul androginului. În timp ce la Platon androginul era strămoș doar pentru anumiți bărbați și femei, alături de ei coexistând fiindte unisexuate, Freud transformă principiul monist originar în structură exclusivă a sexualității, ceea ce îi permite să găsească un precedent cultural major pentru teoria sa referitoare la bisexualitatea omului. Conceptul platonician de Eros e și el evocat de Freud ca anticipare intuitivă, menită să amortizeze indignarea provocată de viziunea psihanalitică lărgită asupra libidoului, introdusă începând cu anul 1914 în studiul *Pentru a introduce narcisismul*, viziune în care „instinctele Eului”, până atunci considerate a fi antagonistele libidoului, se dovedesc a fi de natură libidinală — libido întors asupra Eului.

Empedocle se numără și el printre gânditorii preferați de Freud. Teoria filosofului grec despre *filia* și *neikos* — cele două forțe (constructivă și distructivă) care guvernează lumea — este și ea folosită de Freud ca referință legitimantă pentru ultima sa teorie despre instincte axată pe antagonismul ontic dintre Eros și Thanatos.